

Література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні / В. Антонович. – К., 1881.
2. Історія української культури : в 5 т. / Українська культура другої половини XVII–XVIII ст. – К., 2003. – Т. 3.
3. Історія українського мистецтва : в 6 т. – К., 1968. – Т. 3.
4. Магочій П. Р. Історія України / П. Р. Магочій. – К., 2007.
5. Макаров А. М. Світло українського бароко / А. М. Макаров. – К., 1997.
6. Огієнко І. Українська церква : нариси з історії української православної церкви : в 3 т. – К., 1993. – Т.2.
7. Polonska-Vasylenko. The settlement of the Southern Ukraine, 1750–1775 / Polonska-Vasylenko. – AUAAS, IV – V 1955.
8. Rihard H. Mazshall. Hryhorij Savyč Skovoroda: An Anthology of Critical Articles /Richard H. Marshall, Thomas E. Bird. – Edmonton and Toronto, 1999.
9. Сковорода Г. Твори у 2 т. / Г. Сковорода. – К., 1999.
10. Ушкалов А. Світ українського бароко/ Л. Ушкалов. – Х., 1994.
11. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія / З. І. Хижняк. – К., 1991.
12. Яковенко Н. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К., 2006.

References

1. Antonovych V. Pro kozatski chasy na Ukraini / V. Antonovych. – K., 1881.
2. Istoriiia ukrainskoi kultury : v 5 t. / Ukrainska kultura druhoi polovyny XVII–XVIII st. – K., 2003. – T. 3.
3. Istoriiia ukrainskoho mystetstva : v 6 t. – K., 1968. – T. 3.
4. Mahochii P. R. Istoriiia Ukrainy / P. R. Mohochii. – K., 2007.
5. Makarov A. M. Svitlo ukrainskoho baroko / A. M. Makarov. – K., 1997.
6. Ohiienko I. Ukrainska tserkva : narysy z istorii ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy : v 3 t. – K., 1993. – T.2.
7. Polonska-Vasylenko. The settlement of the Southern Ukraine, 1750–1775 / Polonska-Vasylenko. – AUAAS, IV – V 1955.
8. Rihard H. Mazshall. Hryhorij Savyč Skovoroda: An Anthology of Critical Articles /Richard H. Marshall, Thomas E. Bird. – Edmonton and Toronto, 1999.
9. Skovorda H. Tvory u 2 t. / H. Skovoroda. – K., 1999.
10. Ushkalov A. Svit ukrainskoho baroko/ L. Ushkalov. – Kh., 1994.
11. Khyzhniak Z. I. Kyievo-Mohylianska akademiia / Z. I. Khyzhniak. – K., 1991.
12. Yakovenko N. Narysy istorii serednovichnoi ta rannomodernoï Ukrainy / N. Yakovenko. – K., 2006.

УДК 94 (477) 1914/1918

Веденєєв Дмитро Валерійович
 доктор історичних наук, професор,
 професор Національної академії
 керівних кадрів культури і мистецтв
e-mail: zastava67@i.ua

КУЛЬТУРНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛ-ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА КОРДОНОМ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 рр.)

Висвітлюється культурно-пропагандистська діяльність за кордоном Союзу визволення України (СВУ) та інших українських націонал-політичних організацій, які перебували на території Австро-Угорщини. Просвітницька робота згаданих організацій розглядається у контексті протиборства великих держав – противників у Першій світовій війні, їх геополітичних спрямувань, а також реалізації гасла державної самостійності України, висунутого українським націонал-державницьким рухом на еміграції. Досліджуються концептуально-змістовні засади пропагандистської роботи, її форми і методи (насамперед пресово-видавнича робота, агітаційна діяльність серед військовополонених), вплив доробків на міжнародно-інформаційну діяльність Української державності у 1917–1920 рр.

Ключові слова: Перша світова війна, український національний рух, пропаганда, інформаційне протиборство, видавнича діяльність, Союз визволення України.

Веденеев Дмитрий Валерьевич, доктор исторических наук, профессор, профессор Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Культурно-пропагандистская деятельность украинских национально-политических организаций за рубежом в период Первой мировой войны (1914–1918 гг.)

Освещается культурно-пропагандистская деятельность за рубежом Союза освобождения Украины (СОУ) и других украинских национал-политических организаций, которые пребывали на территории Австро-Венгрии. Пропагандистская работа названных организаций рассматривается в контексте противоборства великих держав – противников по Первой мировой войне, а также реализации лозунга государственной самостоятельности Украины, выдвинутого украинским национал-государственным движением в эмиграции. Исследуются концептуально-содержательные основы пропагандистской работы, ее формы и методы (прежде всего пресово-издательская работа,

агитационная деятельность среди военнопленных), влияние наработок на международно-информационную деятельность Украинской государственности в 1917–1920 гг.

Ключевые слова: Первая мировая война, украинское национальное движение, пропаганда, информационное противоборство, издательская деятельность, Союз освобождения Украины.

Vedenev Dmitry, doctor of science (History), professor, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts
Ukrainian national political organization abroad and their cultural and propagandistic activities during the First World war (1914-1918)

This scientific report covers cultural and propagandistic activities of Union of Liberation of Ukraine (ULU) and other Ukrainian national political organizations abroad that were in the Austro-Hungarian Empire. Propagandistic activities of these organizations is examined in the context of the confrontation between the great powers – in World War I, their geopolitical aspirations and realization of slogans of state independence of Ukraine put forward by Ukrainian national-political movement in emigration. This report investigates the conceptual and substantive principles of advocacy, its forms and methods (first – publishing work, propagandistic activities among prisoners of war), the impact of edits on international information activities of the Ukrainian state in 1917-1920.

Keywords: First World War, the Ukrainian national movement, propaganda, information confrontation, publishing, Union for the Liberation of Ukraine.

Перша світова війна, крім принципів новачій у військовій стратегії й тактиці бойових дій, якісного стрибка у розвитку озброєнь та застосування бойової техніки відзначилася помітним розвитком невійськових засобів протиборства (як прийнято нині казати – застосуванням асиметричних методів боротьби). Передовсім, йдеться про значну активізацію й зростання масштабів розвідувальної діяльності (ваги таємного протиборства спецслужб в цілому), використання неурядових організацій (революційних, опозиційних, націонал-іредентистських й сепаратистських тощо) з метою дестабілізації внутрішнього ладу країн-противників, а також нечуваним зростанням обсягів й удосконаленням інструментарію підривної пропаганди (спецпропаганди), спрямованої на ерозію масової свідомості військ та населення ворожих держав.

Згадані явища розвивалися на фоні загострення національно-територіальних питань, проблем піднесення національної свідомості й національних рухів у воюючих багатонаціональних державах імперського типу. Характерним прикладом цієї сторони протиборства під час Першої світової війни слугує інформаційна та інша специфічна діяльність Союзу визволення України (СВУ) та інших українських націонал-політичних організацій, які функціонували під контролем австро-угорських офіційних структур, намагаючись (з урахуванням міжнародної кон'юнктури загальноєвропейського військового катаклізму) закласти передумови для реалізації самостійницьких спрямувань радикального крила тогочасного українського національного руху.

Відтак метою статті є наукова реконструкція змісту, основних напрямів та форм культурної та інформаційно-просвітницької роботи українських політичних організацій за кордоном у контексті українського питання та ідейно-політичної структуризації національно-державницького руху у контексті військово-політичних подій Першої світової війни, ювілей якої став предметом активного наукового обговорення у 2014 році.

Варто зазначити, що ще у 1912 р. група політичних емігрантів з Наддніпрянської України заступала у Львові "Український інформаційний комітет" для розповсюдження відомостей про становище в Україні серед політичних і громадських кіл країн Західної Європи. Комітет видав англійською мовою декілька брошур з українознавчої проблематики. З інформаційним комітетом тісно співпрацював відомий український історик і політолог В. Липинський, котрий підготував проект створення таємної організації – "Союзу Визволення України", який користуючись сприятливою міжнародною ситуацією, повів би боротьбу за відновлення Української держави [8, 12].

Одночасно вироблялися ідейно-теоретичні засади діяльності такої організації. У 1913 р. на загальноукраїнському конгресі студентської молоді відомий публіцист і теоретик українського державного відродження Д. Донцов прочитав реферат, в якому уперше відверто закликав до зміни гасла автономії українських земель на гасла "політичного сепаратизму" і "відокремлення України від Росії" [3, 317-318].

4 серпня 1914 р., за два дні до оголошення війни між Російською імперією та Австро-Угорщиною, політичні емігранти-наддніпрянці створили у Львові "Союз Визволення України". Його фундаторами стали В. Дорошенко, Д. Донцов (перший голова СВУ), М. Меленевський, М. Залізняк, А. Жук, О. Скоропис-Йолтуховський. У програмному документі СВУ, оприлюдненому 5 жовтня 1914 р., наголошувалося на прагненні відновити суверенну українську державу з конституційно-монархічним ладом під протекторатом Австро-Угорської імперії. "Об'єктивна історична закінченість, – йшлося у цьому документі, – вимагає, щоб поміж Західною Європою й Москвою повстала самостійна Українська Держава" [3, 318]. З 4 вересня 1914 р. керівний осередок СВУ було перенесено до Відня.

Зрозуміло, що, перебуваючи на терені Австро-Угорщини й користуючись фінансовою підтримкою її уряду, СВУ змушений був декларувати свою лояльність до імперії Габсбургів та висловлюватися за її перемогу у світовій війні. Крім того, перемога держав австро-німецького блоку над Росією розглядалася провідниками Союзу як передумова до вирішення міжнародно-правової долі українських земель. 5 вересня 1914 р. СВУ надіслав очільнику апарату МЗС Австрії О.Гойоша меморандум "Про план діяльності СВУ у зв'язку з війною", де необхідність тісної співпраці націонал-самостійницьких організацій з Віднем мотивувалася певністю в перемозі цісаря та окупації Правобережної України [2, 369; 9, 28].

Українське питання, зазначав Д. Донцов, "нині міцно зв'язане з долею Австро-Угорщини й Німеччини, до перемоги яких ми, російські українці, й наші брати в Австро-Угорщині прив'язуємо нашу буденність. Коли ж Росія буде побита, обидві середньоєвропейські імперії будуть змушені розв'язати нарешті українське питання" [5, 40].

Імовірно, організаційно-практичні засади взаємодії між зацікавленими відомствами імперії Габсбургів та радикально антиросійське налаштованими українськими політичними осередками визначилися на таємній нараді 1914 року у Відні. У ній взяли участь, зокрема, відповідальні співробітники МЗС та військового відомства Австрії, пов'язаний з німецькими спецслужбами планами дестабілізації Росії через антиурядові рухи, міжнародний авантюрист О.Парвус (Гельфанд). Про ухвалення на нараді детального "плану майбутньої діяльності Австрії в Малоросії" свідчив російський генерал-розвідник Г.Романовський із посиланням на захоплені контррозвідкою у Львові документи архіву митрополита А.Шептицького. Ретельні історико-архівні дослідження у фондах МЗС Австрії та Німеччини сучасної австрійської вченої Е.Хереш лише підтвердили цю інформацію [12, 48].

Документи МЗС Австро-Угорщини та Дирекції поліції Відня, вивчені діаспорним вченим Р.Роздольським, відомі мемуари шефа австрійської розвідки М.Ронге говорять про співпрацю функціонерів СВУ з військовою розвідкою та дипломатичним відомством, отримання ними значних грошових субсидій на антиросійську діяльність (лише у М.Залізняка після грошового скандалу та документування фактів витрат коштів на розпусту конфіскували до 500 тис. крон). Згаданий М.Залізник, за словами консула Урбаса, у серпні 1914 р. запропонував свої послуги штабу XI армійського корпусу у Львові, та був завербований у Рідні полковником Граніловичем [13, №1, 37; № 3, 41-42; 14].

У 1915–1917 р. російськими розвідувальними органами та Генеральним штабом поширювалися відомості про те, що поточна робота Союзу зводилася лише до співробітництва зі спецслужбами Австро-Угорщини та Німеччини (що, безперечно, було очевидним перебільшенням). У відповідь із спростуваннями виступили представники СВУ. Безсумнівно, що за умов необхідності підтримувати лояльну позицію щодо режиму австрійських Габсбургів, а також виходячи з програмної настанови СВУ про сприяння поразці царської Росії у війні, діячі Союзу вступали у контакти з спеціальними службами Австро-Угорщини, котрі використовували українські патріотичні організації в інтересах розвідки та підривної пропаганди проти імперії Романових [6; 15; 17, с.94–95].

Зауважимо, що хоча спочатку діяльність СВУ контролювалася Міністерством закордонних справ Австро-Угорщини, вже з 1915 р. стали поглиблюватися політичні суперечності між австрійською адміністрацією та Союзом навколо перспективи вирішення державної долі України. [16, с.2972]. Це призвело до суттєвого скорочення матеріальної допомоги СВУ з боку МЗС Австрії й засвідчило відсутність тотожності у перспективних політичних спрямуваннях та очікуваннях націонал-патріотичних сил та офіційного Відня

Перші кроки інформаційно-пропагандистської діяльності СВУ ознаменувалися проголошенням цілої низки закликів Союзу до європейських народів: "До українців", "До публічної opinio Europi", "До румунів", "До болгарського, турецького народів", "До шведського народу" та інших [13, №1, с.36]. В них повідомлялося про державницькі права українського народу і містився заклики до підтримки противників Росії у світовій війні. До ряду європейських країн направили для організації інформування іноземної спільноти "уповноважених по пропаганді" СВУ: О.Скорописа (Німеччина), Л.Ганкевича (Болгарія і Румунія), О.Семеніва (Італія), О.Назарука (Скандинавські країни), П.Чикаленка (Швейцарія) [11, с.15].

Поступово вироблялися політико-теоретичні підвалини закордонної пропаганди СВУ, які пристосовувалися до специфіки конкретних регіонів Європи. Так, головними тезами пропаганди Союзу на Балканах стали такі:

- свободі і вільному розвитку балканських народів загрожує російський імперіалізм, його великодержавна політика;
- балканські країни зацікавлені у створенні самостійної Української держави як буфера між ними і Росією;
- країни регіону і Україна в змозі утворити в майбутньому міцний блок проти імперських зазіхань Росії [10, ч.1, 109].

Одним з діячів СВУ, М.Залізник, розробив план інформаційно-пропагандистської роботи на терені нейтральних країн, а також постачання українців Російської імперії інформаційними матеріалами Союзу. До США поїхав представник Союзу С.Демидчук з метою ознайомлення української діаспори з ходом світової війни та становищем українства [10, 18, 45].

Основними осередками інформаційної роботи СВУ стали закордонні прес-бюро Союзу. Провідними з них були прес-бюро в Берліні (в 1914–1916 рр. його очолював Д.Донцов), в Лозанні (В.Степанківський), в Женеві та Берні. Прес-бюро перетворилися у центри пресової, літературної діяльності Союзу, звідки розповсюджувалися інформаційні матеріали для закордонної преси. Закордонні осередки СВУ розгорнули активну роботу з видання власних пресових органів. Головним органом закордонної пропаганди СВУ вважався "Вісник СВУ", який виходив у Відні з жовтня 1914 до листопада 1918 р. (у 1918 р. за назвою "Вісник політичного, літературного і культурного життя"). Його редакторами працювали В.Дорошенко, А.Жук, М.Возняк. "Вісник" видавався як тижневик, загалом вийшло 226 номерів [11, 14].

В Німеччині силами місцевого осередку СВУ видавався німецькою мовою тижневик "Україніше Нахристен" (1914–1917 рр.). Всього було видано 100 номерів цього часопису, що мав тираж до 4000

примірників й поширювався серед зарубіжних засобів масової інформації, політичних й наукових діячів європейських країн. Крім українських авторів, на сторінках журналу вміщували свої статті відомі німецькі вчені, літератори і журналісти. Варто відзначити, що активна пропаганда СВУ у Німеччині призвела до утворення у 1915 р. "Товариства посібників українським визвольним змаганням "Україна", яке почало видавати власний друкований орган.

У Швейцарії (Лозанна) в 1915–1917 рр. виходив друком французькою та англійською мовами ілюстрований щомісячник "Ла ревью Україне". Журнал спрямовувався на пропаганду державницьких прав України серед населення країн Антанти, його редакторами працювали А.Зеліб й Є.Бачинський. Загалом вийшло 9 номерів, а тираж журналу досягав 7 тис. примірників. Співробітниками СВУ видавалися й інші періодичні видання. З лютого 1915 р. у Відні почав виходити економіко-просвітницький журнал "Свобода" для української еміграції під редактуванням С.Барана. Крім того, члени, СВУ готували і розміщували статті та інформаційні матеріали в іноземних періодичних виданнях. Значну кількість статей розповсюдив у пресі Німеччини Д.Донцов, в Болгарії розвідки членів Союзу друкували газета "Камбина" та щомісячник "Читалище" [11, 16].

Ряд друкованих органів видавали за кордоном й інші українські політичні організації. У Відні Головна Українська Рада друкувала газету "Україніше Корреспонденцблатт" [7, 219], еміграційні групи українських соціал-демократів заснували у Женеві газету "Боротьба", а в Софії – часопис "Робітничий Прапор". Щоправда, видання соціал-демократів мали виразно "проти самостійницьку" орієнтацію, що викликало гостру дискусію між ними та рештою українських закордонних видань.

Важливою формою інформаційно-пропагандистської роботи СВУ виступала підготовка бюлетенів для закордонної преси. В Берліні видавався інформаційний бюлетень "Нахристен дер Українішен Прес-бюро" (1915–1916 рр.), в Берні у 1916–1917 рр. виходив німецькою, англійською та французькою мовами прес-бюлетень "Корреспонденц Націоналітет Русланд". Інформаційні бюлетені розповсюджувало і прес-бюро СВУ в Лозанні.

Закордонні українські політичні організації розгорнули і жваву видавничу діяльність. СВУ заснував за кордоном низку власних видавництв: "Видавниче товариство ім. Франка" у Фрайштадті (1916 р.), "Видавниче товариство ім. Б.Грінченка" (Вецляр, 1916 р.), "Український Рух" (Раштадт, 1917 р.), "Видавництво ім. П.Куліша" (Зальцведель, 1917 р.). Крім того, центрами видавничої роботи СВУ стали Женева та Прага. До літературної праці, крім співробітників Союзу, залучалися видатні українські науковці: історик М.Грушевський, географ С.Рудницький, етнограф Ф.Корш та інші.

Проблематика книг і брошур, що оприлюднювалися зусиллями СВУ була присвячена таким провідним темам:

- історія України та українська культура й етнографія (брошури "Як жив український народ", "Українство в Росії", "Наша рідна мова", "Українська народна словесність", "Українська земля і народ" та інші);
- політика Росії по відношенню до українських земель ("Як Москва нищила Україну", "Україна-Русь і Московщина-Росія" тощо);
- про національне відродження європейських народів ("Білоруське відродження", "Литовці", "Роль України в болгарському відродженні");
- про політичні й державницькі прагнення українського народу ("Як упала царська влада в Росії", "Якої автономії і федерації хоче Україна", "Значення самостійної України");
- становище в Галичині ("Галичина в житті України", "Національне відродження галицьких українців");
- біографічні нариси визначних діячів української історії та культури (П.Сагайдачного, Т.Шевченка, І.Франка та інших).

Загалом за період існування Союз видав до 50 книг і 30 брошур з українознавчої тематики німецькою, англійською, французькою, італійською, турецькою, угорською, румунською, шведською, болгарською, хорватською мовами [16, 2972].

Продуктивним українським видавництвом за кордоном стало видавництво партії українських есерів (УПСР), яке існувало у Відні у 1915–1916 рр. під проводом М.Залізняка. Певну видавничу діяльність проводили за кордоном Головна Українська Рада та утворена після її ліквідації Українська парламентарна Репрезентація, Українська Культурна Рада.

Окремим напрямом інформаційної праці СВУ була культурно-просвітницько-пропагандистська діяльність серед українців-громадян Російської імперії, які опинилися під час війни у таборах військово-виполонених. В цілому такою роботою було охоплено до 200 тис. українців-військово-виполонених [10, ч.1, 15]. В таборах полонених, завдяки зусиллям співробітників СВУ, відкривалися українські школи, бібліотеки, спортивні та кооперативні організації, православні церкви, театри. З 1916 р. в таборах набула розвитку так звана "табірна преса". Організацією її друкованих органів займалися осередки Союзу, а працювали в них самі полонені. Відомі такі табірні видання як "Розвага" (Фрайштадт), "Розсвіт" (Райштадт), "Громадська думка" (Весляр), "Вільне Слово" і Бібліотека "Вільного Слова" (Зальцведель), а також "Селянин", "Наш голос".

Свідченням високої ефективності пропаганди СВУ серед полонених було зростання в їхньому середовищі національної свідомості та суспільно-політичної активності. Полонені з великим ентузіазмом вітали лютневу революцію 1917 р. в Росії, з увагою стежили за розвитком подій в Україні. В таборах урочисто проголошувалися Універсали Центральної Ради, збиралися гроші в національний фонд, які пересилалися через СВУ. В таборах згодом було сформовано декілька військових з'єднань і частин української армії.

Отже, культурно-просвітницька праця Союзу Визволення України та інших українських закордонних політичних організацій в 1914–1918 рр. зробила значний внесок у справу підготовки європейської політичної й громадської думки до відновлення незалежної української державності, сприяла ознайомленню зарубіжної спільноти з державотворчими традиціями в Україні, історією, культурою та побутом українського етносу. Ця патріотична організація першою розгорнула за кордоном широкомасштабну пропагандистську діяльність на користь створення самостійної української держави, поставила перед європейською спільнотою питання про державницькі та національно-культурні права українського етносу. Були закладені важливі ідейно-політичні та організаційно-кадрові передумови для подальшого розвитку міжнародно-інформаційної системи в суверенній Українській державі.

Інформаційні осередки та видання СВУ багато в чому прислужилися як організаційний фундамент для налагодження міжнародно-інформаційної служби українських державних утворень 1917–1920 рр. [1, 67–90; 4]. В ході пропагандистської роботи в закордонних осередках СВУ готувалася плеяда здібних організаторів міжнародного інформування, журналістів і публіцистів.

Література

1. Веденєєв Д. В. Слово правди про Україну. Міжнародна інформаційна діяльність Української держави. 1917–1920. Монографія / Веденєєв Д. В. – К.: К.І.С., 2004. – 235 с.
2. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К.: КЛІО, 2014. – Кн.1. 784 с.
3. Велика історія України. – К., 1993. – Т. 2. – 864 с.
4. Давидів І. Українська пресова служба у Відні / Давидів І. // Червона Калина. –1939. – С. 46–49.
5. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї /Донцов Д. – К.: Б.в., 1991. – 46 с.
6. Дорошенко В. У відповідь напасникам /Дорошенко В. – Відень, 1917. – 14 с.
7. Животко А. Історія української преси /Животко А. – Мюнхен, 1989. – 336 с.
8. Забаревський М. В. Липинський і його думки про українську націю і державу /Забаревський М. – Відень, 1925. – 51 с.
9. Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу визволення України /Лавров Ю. П. // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С 24–36.
10. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / Левицький К. – Львів, 1929. –Ч.1. – 416 с.
11. Наріжний С. Українська еміграція / Наріжний С. – Прага, 1942. – Ч.1. – 370 с.
12. Нарочницкая Н. Великие войны XX столетия. За что и с кем мы воювали /Нарочницкая Н. – М.: АЙРИС-пресс, 2007. – 232 с.
13. Роздольський Р. До історії "Союзу Визволення України" / Роздольський Р. // Український Самостійник (Мюнхен).– 1969.
14. Ронге М. Разведка и контрразведка / Ронге М. – К., 1993. – 240 с.
15. Сводка №1 агентурних сообщений об организации шпионажа в Австрии против России – Б.м., 1915. – 16 с.
16. Союз Визволення України // Енциклопедія українознавства. – Т.8.
17. Сідак В. О. З історії української розвідки та контррозвідки (Нариси) /Сідак В. О., Степанков В. С. – К.: ІПК СБ України, 1995. – 201 с.

References

1. Viedienieiev D. V. Slovo pravdy pro Ukrainu. Mizhnarodna informatsiina diialnist Ukrainkoi derzhavy. 1917–1920. Monohrafiia / Viedienieiev D. V. – K.: K.I.S., 2004. – 235 s.
2. Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina. – K.: KLIO, 2014. – Kn.1. 784 s.
3. Velyka istoriia Ukrainy. – K., 1993. – T. 2. – 864 s.
4. Davydiv I. Ukrainka presova sluzhba u Vidni / Davydiv I. // Chervona Kalyna. –1939. – S. 46–49.
5. Dontsov D. Istoriia rozvytku ukrainkoi derzhavnoi idei / Dontsov D. – K.: B.v., 1991. – 46 s.
6. Doroshenko V. U vidpovid napasnykam / Doroshenko V. – Viden, 1917. – 14 s.
7. Zhyvotko A. Istoriia ukrainkoi presy / Zhyvotko A. – Miunkhen, 1989. – 336 s.
8. Zabarevskiy M. V. Lypynskiy i yoho dumky pro ukrainku natsiiu i derzhavu / Zabarevskiy M. – Viden, 1925. – 51 s.
9. Lavrov Yu. P. Pochatok diialnosti Soiuzu vyzvolennia Ukrainy / Lavrov Yu. P. // Ukrainkyi istorychnyi zhurnal. – 1998. – № 4. – S 24–36.
10. Levytskyi K. Istoriia vyzvolnykh zmanan halytskykh ukraintsiv z chasu svitovoi viiny 1914–1918 / Levytskyi K. – Lviv, 1929. –Ch.1. – 416 s.
11. Narizhnyi S. Ukrainka emihratsiia / Narizhnyi S. – Praha, 1942. – Ch.1. – 370 s.
12. Narochnitskaia N. Velikie voiny XX stoletii. Za chto i s kem my voiuvali / Narochnitskaia N. – M.: AIRIS-press, 2007. – 232 s.
13. Rozdolskyi R. Do istorii "Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy" / Rozdolskyi R. // Ukrainkyi Samostiinyk (Miunkhen).– 1969.
14. Ronhe M. Razvedka y kontrrazvedka / Ronhe M. – K., 1993. – 240 s.
15. Svodka № 1 ahenturnykh soobshcheniy ob orhanyzatsyyi shpyonazha v Avstryi protyv Rossyy – B.m., 1915. – 16 s.
16. Soiuz Vyzvolennia Ukrainy // Entsyklopediia ukraïnoznavstva. – Т.8.
17. Sidak V. O. Z istorii ukrainkoi rozvidky ta kontrrozvidky (Narysy) / Sidak V. O., Stepankov V. S. – K.: IPK SB Ukrainy, 1995. – 201 s.